

LITÚRGIA I MUSICOLOGIA, DUES CIÈNCIES HUMANÍSTIQUES EN COL·LABORACIÓ

Gabriel Seguí i Trobat
Institut de Litúrgia ad instar facultatis – AUSP

I. INTRODUCCIÓ

La ciència litúrgica és l'estudi científic de l'*ars celebrandi* en la seva triple dimensió: històrica, teològica i pastoral. D'altra banda, segons l'Escola Superior de Música de Catalunya (ESMUC), la musicologia és la investigació de la música en tant que fenomen físic, psicològic, estètic, cultural i històric.

Per veure la correlació i la connexió entre totes dues disciplines, ens situarem en primer lloc en el plànol de la història. En efecte, la litúrgia i la música són dues manifestacions artístiques de la història del pensament. Vull insistir en el concepte de «artístic»: la litúrgia i la música no són pures nocions teòriques, sinó expressions holístiques i globalitzants del pensament humà en referència al misteri de la persona: hi entren en joc els sentiments, els gestos i les accions, les emocions, els símbols, els sons i els sentits, és a dir, allò que ens permet comunicar-nos i expressar-nos com a éssers dotats d'intel·ligència, memòria i voluntat.

La litúrgia i la música han trasmès el seu missatge humanitzador i transcendent segons les circumstàncies i les èpoques de la història, amb tons i accents diversos, amb la pretensió que els seus contemporanis tinguessin accés a la Belleza. Aquesta és la segona variable que agermanen la litúrgia i la música, ja que les dues ens permeten accedir al Bé Suprem, que és Déu, que també és la Summa Belleza. Per tant, totes dues ciències exploren les vies tècniques que permeten contemplar, gustar i plasmar la bellesa. Amb tot, a la bellesa no s'hi arriba espontàniament, sinó a través d'un laboriós exercici i d'un llarg camí: la litúrgia i la musicologia donen testimoni de la complexitat d'aquest esforç.

Ara bé, la recerca de la bellesa és també, per a les ciències eclesiàstiques, una qüestió pastoral i evangelitzadora. En efecte, a la vista de l'experiència històrica, la litúrgia i la musicologia estudien com la música litúrgica exposa i transmet el missatge cristià de la salvació a través de la bellesa. En aquest sentit, la història és «mestressa de la vida» (Ciceró); i si abans estàvem en el plànol de la història, ara

som en el plànol de la teologia litúrgica celebrada mitjançant lletres, melodies i sons. L'estudi de com l'Església ha concebut la música litúrgica és igualment una qüestió pastoral, no sols sols tècnica i erudita, ja que influeix decisivament en la transmissió artística de l'Evangeli i revela una teologia litúrgica subjacent; és el cas de la restauració del cant gregorià feta pel papa Pius X davant una certa música litúrgica profanitzada, heretada del barroc i del romanticisme, que fregava gairebé l'operística o la música lleugera.

L'anàlisi històrico-musicològica de la música litúrgica ens ajudarà a enfrontar els reptes de la música litúrgica actual: la introducció de la llengua vulgar i dels ritmes populars, el grau i l'oportunitat del manteniment del cant gregorià, els valors exigibles a la música litúrgica més culta, el paper del cor de cantaires a les celebracions, la disposició dels espais litúrgics, l'animació del cant de l'assemblea, etc.

Finalment, un altre aspecte de la dimensió pastoral de la relació entre litúrgia i musicologia és el diàleg amb els allunyats de l'Església mitjançant la cultura, el que Benet XVI anomenava «l'atri dels gentils», en concret els músics, els musicòlegs, els historiadors de l'art, etc. Significa la possibilitat de donar raó de l'esperança cristiana i de justificar intel·lectualment la fe viscuda i celebrada en un plànol d'igualtat, sense arrogància ni pretensions de superioritat.

2. ELS REPTES DE LA INVESTIGACIÓ I LA PERSONALITAT DE LA DRA. MARICARMEN GÓMEZ MUNTANÉ

El principal obstacle de la col·laboració entre la litúrgia i la musicologia és la mútua ignorància, en primer lloc perquè les generacions de preveres posteriors al concili Vaticà II (1962-1965) no han tingut la acurada formació musical de les generacions anteriors, deguda sobretot al revifament del cant gregorià impulsat en el pontificat del papa Pius X (1903-1914). Paral·lelament, és evident la falta de coneixement teòric i pràctic de la litúrgia per part dels musicòlegs, si és que no hi ha rebuig per les coses eclesiaístiques. Podria afegir-hi la vivència personal de la litúrgia, ja que la fe ajuda a penetrar el sentit d'una música que s'ha compost per guardar la fe i envigorir-la; la música litúrgica no es pot isolar del seu context ritual.

El segon repte prové del desprestigi del coneixement humanístic en nom de les excel·lències de la raó instrumental (*per a què serveix?*), oblidant que la causa fonamental de la persona humana és contestar a les preguntes essencials: *per a què som?* i *per a què existim?*; al capdavall és el menyspreu de la bellesa per inútil. No-

altres existim per esser feliços tastant la bellesa tangible (la música) i la intangible (Déu), perquè el món no perdi la seva bellesa i no obliidi cercar-la.

En tercer lloc, és un greu problema la dificultat de crear equips interdisciplinars de recerca, especialment a l'Estat espanyol, potser per l'endogàmia dels nostres centres superiors de música i de teologia, per la vigència de vells tòpics procedents del segle XIX per totes dues bandes, i per la falta de contacte amb centres de recerca d'altres països on hi ha aquesta col·laboració intel·lectual.

En tot cas, és dins aquest context que s'ha de situar la figura de la professora Maricarmen Gómez Muntané com a investigadora i docent de musicologia. Ha estat una dona que s'ha endinsat en un terreny on la majoria d'investigadors eren homes amb una sòlida formació humanística i eclesiàstica, seguint el model del gran Mons. Higiní Anglès (1888-1969), un musicòleg català de projecció internacional. La Dra. Gómez Muntané ha destacat certament en el camp musical de l'Edat Mitjana i del Renaixement, després de completar la seva formació a centres internacionals d'Alemanya i dels Estats Units, un fet que s'ha traduït en una àmplia perspectiva intel·lectual en la seva especialitat i en una justa fama entre els més prestigiosos musicòlegs d'arreu del món.

En relació amb la litúrgia medieval, tinguem presents d'entrada els seus estudis sobre la sibil·la, la música monàstica, el *Llibre vermell* de Montserrat i el Misteri d'Elx, entre altres treballs. Però he de dir que el seu manual *La música medieval en España* mostra a les clares el diàleg amb la ciència litúrgica per la precisió de la seva informació sobre la matèria, no sempre habitual entre els musicòlegs, i l'extensa bibliografia consultada; el títol del primer capítol ja és ben revelador: *Música y liturgia*.

En aquesta modesta contribució en homenatge seu, voldria aportar algunes breus indicacions sobre els reptes de la relació entre litúrgia i musicologia, comentar alguns aspectes metodològics, fer una proposta de fitxa d'anàlisi d'una composició musical i oferir una bibliografia bàsica de litúrgia per a musicòlegs.

3. EL MÈTODE DE DIÀLEG ENTRE LA CIÈNCIA LITÚRGICA I LA MUSICOLOGIA

A partir dels esmentats reptes, el mètode científic que pot lligar la musicologia i la litúrgia és, com ja hem dit, un mètode bàsicament històric, consistent a identificar els models de la litúrgia i la música, en la seva mútua relació, a cada època, en un lloc o un autor determinat. Un llibre clàssic que aplica aquesta metodologia és *La música a Catalunya fins al segle XIII* d'Higiní Anglès (Barcelona 1935); un exemple contemporani des de la música litúrgica podria ésser, entre molts

d'altres, *Traditio canendi. Appunti per una storia dei riti cristiani cantati*, de Felice Rainoldi (Roma 2000).

Els principals elements metodològics d'anàlisi serien:

a) El grau en què la composició musical s'adiu a les exigències internes de la litúrgia; això significa:

- el respecte pel text litúrgic, en virtut de l'axioma *lex orandi, lex credendi*, ja que el text litúrgic és un testimoni de la fe de l'Església;
- la claredat i la intel·ligibilitat del text per a una adequada transmissió del missatge salvífic;
- l'ajustament al lloc que el text ocupa dins l'esquema de la celebració (cant d'entrada, de comunió, etc.) i a la seva naturalesa (*tropus*, himne, seqüència, etc);
- la correspondència amb el text litúrgic, en el sentit de com la música dona expressivitat al text i en mostra el ritme intern.
- la participació dels fidels, no sols en termes nociònals o intel·lectuals, sinó per la seva capacitat de commoure'ls interiorment, i de fer-los sentir part de l'assemblea celebrant i del misteri evocat.

b) La petjada del pensament i de l'estil musical de l'època en la música litúrgica.

c) la influència de la tradició en cada peça i la pròpia influència posterior en la història de la música litúrgica.

d) L'adequació a l'acció evangelitzadora de l'Església: el grau de dificultat d'interpretació, els abusos en l'ús a les celebracions, les circumstàncies més convenients per a la seva execució, etc.

e) Els aspectes tècnics de l'execució: una composició per a solista o cor, els tons, l'acompanyament instrumental, etc.

4. UNA PROPOSTA DE FITXA PER A L'ANÀLISI LITÚRGICO-MUSICOLÒGICA D'UNA COMPOSICIÓ MUSICAL

La pretensió d'aquesta fitxa és fornir als musicòlegs un instrument descriptiu complex, aplicable a una composició musical destinada a la litúrgia, a partir de les següents perspectives:

a) La composició litúrgica com a document; per tant, registrar-ne les dades codicològiques elementals.

b) La ubicació de l'obra en el seu context litúrgic, per escatir amb precisió la relació entre la música i les expressions litúrgiques (signes i paraules). Per això, cal tenir en compte en primer lloc a quina de les famílies litúrgiques cristianes pertany la peça, en quin dia determinat de l'any litúrgic s'insereix, el seu nom identificatiu i la gradació respecte de les altres festes del calendari.

En aquest sentit, hi pot haver textos litúrgics paral·lels al que s'estudia; és el cas de la seqüència de la solemnitat de la Pentacosta *Veni, Sancte Spiritus* a la litúrgia romana, que té un paral·lel en l'himne de les Vespres d'aquesta festivitat *Veni, Creator Spiritus*. Efectivament, els textos litúrgics formen una xarxa simbòlica de significació que s'ha d'observar en conjunt des de la perspectiva bíblica i de la totalitat de l'any litúrgic. Per aquest motiu, la tercera secció es complementa amb la cinquena, en què es detalla el contingut del text.

c) Els aspectes pròpiament musicals del text litúrgic.

d) Les dades tècniques de l'edició.

Primera secció. Dades generals del text litúrgic de base

Títol
Autor
Datació
Llengua
Observacions lingüístiques
Gènere literari
Bibliografia sobre l'autor i la seva època

Segona secció. Dades documentals

Títol del document
Datació
Localització
Esriptura
Suport
Mesures del document
Mesures de la caixa
Nombre de foli
Variants textuais
Publicació

Tercera secció. Dades litúrgiques

Família litúrgica
Festa litúrgica
Categoria litúrgica
Context celebratiu: missa, ofici diví, etc.
Espai litúrgic d'interpretació: el cor, el presbiteri, l'ambó, etc.
Textos litúrgics paral·lels:
Autor
Títol
Datació
Localització

Quarta secció. Dades generals de la partitura

Autor
Datació
Gènere musical
Bibliografia sobre l'autor i la seva època
Bibliografia teològica i litúrgica sobre l'època de la composició musical

Cinquena secció. Contingut

Textos bíblics de referència
Missatge teològic
Imatges i símbols litúrgics
Relació entre el text litúrgic i l'estructura melòdica

Sisena secció. Edició

Text i traducció
Publicació
Observacions

5. BIBLIOGRAFIA LITÚRGICA BÀSICA

5.1. *Litúrgia fonamental*

- Aldazábal, J., 1994: *Vocabulario básico de litúrgia*, Barcelona.
- Andronikof, C., 1992: *El sentido de la liturgia. La relación entre Dios y el hombre*, Valencia.
- Augé, M., 1995: *Liturgia. Historia. Celebración. Teología. Espiritualidad.*, Barcelona.
- Borobio, D., (dir.), 1995: *La celebración en la Iglesia*. Vol. I, *Liturgia y sacramentología fundamental*, Salamanca (4ª ed).
- Hotz, R., 1986: *Los sacramentos en nuevas perspectivas. La riqueza sacramental de Oriente y Occidente*, Salamanca.
- López Martín, J., 1994: «*En el Espíritu y la verdad*». Vol. I, *Introducción teológica a la liturgia*. Salamanca 1987 (2ª); Vol. II, *Introducción antropológica a la liturgia*. Salamanca.
- Marsili, S., 1993: *Los signos del misterio de Cristo. Teología litúrgica de los sacramentos*, Bilbao.
- Martimort, A. G., 1994: *La Iglesia en oración. Introducción a la liturgia*, Barcelona (4ª ed).
- Mistrorigo, A., 2002: *Guia alfabètica a la litúrgia*, Barcelona.
- Vagaggini, C., 1959: *El sentido teológico de la liturgia. Ensayo de liturgia teológica general*, Madrid.

5.2. *Història de la litúrgia*

- AAVV, 1924-1953: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie*, París.
- Basurko, X., 2006: *Historia de la liturgia*, Barcelona.
- Blaise, A., 1966: *Le vocabulaire latin des principaux thèmes liturgiques*, Turnhout.
- , 1975: *Lexicon latinitatis medii aevi, praesertim ad res ecclesiasticas investigadas pertinens*, Turnholti.
- Bourgeois, H. – Sesboüé, B. – Tihon, P., 1995: *Historia de los dogmas*. Tomo III, *Los signos de la salvación*, Salamanca.
- Bradshaw, F., 1995: «L'uniformisation de la liturgie chrétienne au ive. et au xxe. Siècle», *La Maison-Dieu*, 204, pp. 9-30.
- Bruylants, P., 1952: *Les oraisons du missel romain*, Louvain.
- Bugnini, A., 1983: *La riforma liturgica (1948-1975)*, Roma.

- Cabrol, F., 2009: *Les livres de la liturgie latine*. Paris 1930 [*Los libros de la liturgia latina*. Cuadernos Phase 187, Barcelona].
- Chavasse, A., 1995: *Les ancêtres du missel romain (1570)*, Roma.
- Gamber, K., 1968-1988: *Codices liturgici latini antiquiores*, 3 vols., Freiburg-Schwetz.
- Cattaneo, E., 1992: *Il culto cristiano in Occidente. Note storiche*, Roma.
- Chevalier, U., 1892-1920: *Repertorium hymnologicum. Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Église latine depuis les origines jusqu'à nos jours*, Louvain.
- Costa, E., 1979: *Tropes et séquences dans le cadre de la vie liturgique du moyen âge*, Roma.
- Daniélou, J., 1950: *Sacramentum futuri. Études sur les origines de la typologie biblique*. Paris.
- , 1964: *Sacramentos y culto según los Santos Padres*, Madrid.
- Darragon, B., 1991: *Répertoire des pièces euchologiques citées dans le «De antiquis ecclesiae ritibus» de dom Martène*, Roma.
- Frattalone, R., 1991: *Musica e liturgia. Analisi della espressione musicale nella celebrazione liturgica*, Roma.
- Folsom, C., 1998: «I libri liturgici romaní», a *Scientia litúrgica*, dir. A. J. Chupungco, vol. I, Casale Monferrato, pp. 263-330.
- Gamber, K., 1968-1988: *Codices liturgici latini antiquiores*, Freiburg-Scheweiz.
- Garrido Bonaño, M., 1961: *Curso de liturgia romana*, Madrid.
- Hamman, A., 1967: *La oración. I. El nuevo testamento; II. Los tres primeros siglos*, Barcelona.
- Huglo, M., 1988: *Les livres de chant liturgique*, Turnhout.
- Janini, J., 1977: *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España. I. Castilla y Navarra*, Burgos.
- , 1980: *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España. II. Aragón, Cataluña y Valencia*, Burgos.
- Lodi, E., 1979: *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*. Roma 1979; *Clavis methodologica cum commentariis selectis*, Bolonya.
- Martimort, 1978: A-G., *La documentation liturgique de Dom Edmond Martène. Étude codicologique*, Ciutat del Vaticà.
- Martène, E., 1967-1969: *De antiquis ecclesiae ritibus libri*, Hildesheim [facsimil].
- Moeller, E., Clément, I. A. y Coppieters't Wallant, B., 1982-2001: *Corpus orationum*, Turnhout (12 vols).
- Neunheuser, B., 1988: *Storia de la liturgia attraverso le epoche culturali*, Roma (2ª edició).

- Nocent, A., 1993: *La reforma litúrgica. Una relectura*. Bilbao.
- Odriozola, A., 1996: *Catálogo de libros litúrgicos, españoles y portugueses, impresos en los siglos XV y XVI*. Pontevedra.
- Palazzo, E., 1993: *Histoire des livres liturgiques: le moyen âge*, París.
- Pardo, A. (ed.), 2006: *Documentación litúrgica. Nuevo enchiridion*, Burgos.
- Pinell, J., 1998: *Liturgia hispánica*, Barcelona.
- Rainoldi, F., 2000: *Traditio canendi. Appunti per una storia dei riti cristiani cantati*, Roma.
- Righetti, M., 1950-1951: *Historia de la liturgia*, 2 vols, Madrid [Vol. I. Introducción general. Edició revisada i corregida per J. M. Sierra López, Madrid 2013].
- Schmidt, H., 1960: *Introductio in liturgiam occidentalem*, Roma.
- Seguí Trobat, G., 2017: *Iniciación a las fuentes de la liturgia romana. Los libros litúrgicos romanos anteriores al concilio de Trento*, Barcelona.
- Vogel, C., 1981: *Introduction aux sources de l'histoire du culte chrétien au moyen âge*. Spoleto.

5.3. Eucaristia

- Aldazábal, J., 1999: *La eucaristía*, Barcelona.
- AAVV, 1996: *El misal de Pablo VI. De «oír misa» a «celebrar la eucaristía». Evaluación y propuestas a los 25 años de su promulgación*, Madrid.
- Braga, C., 1982: «Punti qualificati della *Institutio generalis Missalis Romani*», a *Liturgia, opera divina e umana. Studi sulla riforma liturgica offerti a S. E. Mons. Annibale Bugnini in occasione del suo 70º compleanno*, dirs. P. Jounel – R. Kaczynski – G. Pasqualetti, Roma, pp. 243-261.
- Cabrol, F., 1934a: «Missel», a *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie*, vol. 11/2, París, cols. 1431-1408.
- , 1934b: «Missel romain», a *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie*, vol. 11/2. París, cols. 1468-1494.
- Ferreres, J.-B., 1929: *Historia del misal romano*, Barcelona.
- Gesteira Garza, M., 1995: *La eucaristía, misterio de comunión*. Salamanca (3ª edició).
- Giraudó, C., 1989: *Eucaristia per la Chiesa. Prospettive teologiche sull'eucaristia a partire dalla «lex orandi»*. Roma-Brescia.
- Hamman, A.-Dassmann, E., «Eucaristía», a *Diccionario patristico y de la antigüedad cristiana*, dir. A. di Bernardino, I, Salamanca, 1991, pp. 799-804.
- Hänggi, A-Pahl, I., 1968: *Prex eucharistica. Textus e variis liturgiis antiquioribus selecti*. Fribourg Suisse (2ª edició).

- Jungmann, J. A., 1951: *El sacrificio de la misa. Tratado teológico-histórico*, Madrid.
- Lubac, H. de, 1949: *Corpus mysticum. Eucharistie et Église au moyen âge*, París.
- Maldonado, L., 1967: *La plegaria eucarística. Estudio de teología bíblica y litúrgica sobre la misa*, Madrid.
- Marsili, S. (dir.), 1983: *Anàmnesis. Introduzione storico-teologica alla liturgia*. 3/2. *La liturgia, eucaristia: teologia e storia della celebrazione*, Casale Monferrato.
- Nocent, A., 1957: *La messe avant et après Pie V*, París.
- Raffa, V., 1998: *Liturgia eucarística. Mistagogia della Messa: dalla storia e della teologia alla pastorale pratica*, Roma.
- Schuster, A. I., 1935-1948: *Liber sacramentorum. Estudio histórico-litúrgico sobre el misal romano*. Turín-Barcelona.
- Solano, J., 1978: *Textos eucarísticos primitivos. I. Hasta fines del siglo IV; II. Hasta el fin de la época patrística (s. VII-VIII)*, Madrid (2ª edición).
- Tomàs d'Aquino, 2011: *Summa teológica III: Tratado del hombre, tratado del gobierno del mundo*, Madrid, pp. 73-83.

5.4. *Litúrgia de les hores i any litúrgic*

- AAVV, 1996: *El oficio divino en Oriente y Occidente*, Barcelona.
- , 1997: *El calendario*, Barcelona.
- Aldazábal, J., 1998: *El Triduo Pascual*, Barcelona.
- Aldazábal, J. – Aróztegui, F. X., 1989: *Principis i normes de la Litúrgia de les hores*, Barcelona.
- Aldazábal, J. – Bernal, M. – Aróztegui, X., 1988: *Liturgia de las horas. Veinte siglos de historia*, Barcelona.
- Bernal, J. M., 1984: *Iniciación al año litúrgico*, Madrid.
- Consilium ad exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia, 1968: *Hymni instaurandi Breviarii Romani*. Ciutat del Vaticà.
- Dreves, G. M. – Blume, C. – Bannister, H. M., 1886-1922: *Analecta hymnica Medii Aevi*, 55 vols., Leipzig.
- Fábregas, J. – Olivar, A., 2002: *La voz de los Padres en la Liturgia de las horas. Los autores eclesíásticos del Oficio de lectura*, Barcelona.
- Guéranger, P., 1953-1956: *El año litúrgico*. Burgos.
- Leclercq, H., 1910: «Bréviaire», a *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie*. Vol. II/1, París, cols. 1262-1316.
- , 1928: «Kalendaria», a *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie*. Vol. VIII/1, París, cols. 624-667.

- López Martín, J., 1994: *La oración de las horas. Historia, teología y pastoral del oficio divino*. Salamanca (3ª edició).
- Sánchez Aliseda, C., 1951: *El breviario romano. Estudio histórico-litúrgico sobre el oficio divino*, Madrid.
- Sargatal i Pellicer, R., 1997: *Diccionari dels sants. Amb especial referència als sants i santes que viuen i treballen a Catalunya*, Barcelona (2ª edició).
- Salmon, P., 1967: *L'Office Divin au Moyen Âge*. París.
- Vorágine, S. de la, 2001: *La leyenda dorada*, 2 vols., Madrid [N. Rebull (ed.), *Llegenda àuria*. Olot 1976].

5.5. *Manuals de rúbriques*

- Martínez de Antoñana, G., 1930: *Manual de liturgia sagrada*, Madrid.
- Sala, B., 1857: *El sacerdote instruido en las ceremonias de la misa rezada y cantada*, Barcelona (3ª edició).
- Solans, J., 1909: *Manual litúrgico*, Barcelona.